

ALMANYA'DA EĞİTİM GÖREN ÖĞRENCİLERİN YURTDIŞI ÖZBEK BASININDAKİ FAALİYETİ

Devletboyeva Vasila Azamat kızı

Nizami adına Özbekistan Millî Pedagoji Üniversitesi

Tarih Fakültesi 3. sınıf öğrencisi

Özet (Annotasyon). Bu makalede Almanya'da eğitim görmüş Özbek öğrencilerin yurtdışı Özbek basınındaki faaliyetleri incelenmektedir. Özellikle “Ko‘mak” ve “Ulug‘ Türkistan” dergileri örneğinde onların millî uyanış, maarifçilik ve bağımsızlık fikirlerini yaymadaki rolleri ele alınmaktadır.

Anahtar kelimeler. Dergi, makale, maarifçilik, fikir, öğrenci, basın, millî uyanış, bağımsızlık, Almanya, muhacir basını.

20.yüzyılın başlarında Türkistan coğrafyasında ortaya çıkan toplumsal ve siyasal değişimler millî uyanış sürecini hızlandırdı. Bu dönemde Cedid aydınlarının öncülüğünde ilim ve maarife, modern bilimlere öğrenmeye olan ihtiyaç giderek arttı. Özellikle yetenekli gençlerin eğitim almak üzere Avrupa ülkelerine, özellikle Almanya'ya gönderilmesi önemli tarihî olaylardan biri oldu. Almanya, o dönemde bilim ve teknolojinin gelişmiş merkezlerinden biri olarak Özbek öğrenciler için geniş imkânlar sundu. Almanya'da eğitim gören Özbek öğrenciler yalnızca öğrenim görmekle yetinmeyip, aynı zamanda millî kimliği anlama, vatanın gelişimi ve bağımsızlığı yolunda aktif fikir üreten aydınlar olarak şekillendiler.

Bu dönemde Buhara ve Türkistan'dan Almanya'ya eğitim için gönderilen öğrenciler, 1923 yılında “Ko‘mak” adlı ilmî-edebî dergilerini yayımladılar ve derginin sayfalarında ilmî-publisistik makaleler ve şiirlerle yer aldılar.

1920'lerin sonlarına gelindiğinde, bu öğrencilerin büyük bir kısmı eğitimlerini tamamlayarak Özbekistan'a döndü ve vatanlarında totaliter rejim koşullarında çalışmaya başladı. Bir kısmı ise Özbekistan'a dönmeyerek Almanya'da kaldı; İstanbul, Ankara, Berlin ve Paris'te yaşadılar, Türkistan millî bağımsızlık hareketinin yurtdışındaki liderleri — Mustafa Çokayev, Usman Hoca oğlu, Ahmed Zeki Velidi Togan ve diğerleriyle temas kurdular ve yabancı basında Orta Asya halklarının tarihi, kültürü ve sömürge dönemi yaşamı hakkında makaleler yazdılar.

Onlar bu faaliyetlerle yetinmeyerek Türkistan'ın bağımsızlığı için mücadele edecek özel bir dergi çıkarmayı planladılar[1.23.].

Almanya'ya gönderilen öğrenciler yalnızca eğitim almakla yetinmeyip, “Ko‘mak” dergisini çıkararak ilmî ve edebî fikirlerin gelişmesine katkı sağlamışlardır. Onlar, milletin geleceği için sorumluluk hissederek hareket etmişlerdir. Öğrencilerin bir kısmı vatana dönerek totaliter rejim şartlarında çalışmış, bu durum onların özgür düşünme imkânlarını kısıtlamıştır. Geri dönmeyen öğrenciler ise Avrupa ve Türkiye’de yaşamış, Mustafa Çokayev gibi liderlerle iş birliği yapmışlardır. Bu durum, Türkistan bağımsızlık mücadelesinin yalnızca ülke içinde değil, yurt dışında da devam ettiğini göstermektedir.

Mustafa Çokayev 1929 yılı Aralık ayında, Polonya’daki Sovyet sömürgesi halklarının bağımsızlık mücadelesini destekleyen “Promete” teşkilatının yardımıyla Paris’te Özbekçe “Yosh Turkiston” dergisinin ilk sayısını yayımlar. Dergide, editör Mustafa Çokayev ile birlikte Almanya’da okuyup Özbekistan’a dönmeyen Tohir Çigatoy, O‘ktoy, Ahmad Naim gibi eski öğrenciler makale ve şiirleriyle aktif olarak yer almış, Türkistan’ın geçmiş tarihi, güncel sosyal-siyasal hayatı ve Sovyetlerin sömürge politikalarını ifşa eden eserlerini düzenli olarak yayımlamışlardır[1.24.].

Biz aşağıda her iki dergide yer alan eski öğrencilerin faaliyetleri hakkında görüş bildireceğiz. “Ko‘mak” dergisine değinecek olursak, bu dergi 1923 yılında Berlin’de “Ko‘mak” derneğinin başkanı ve Almanya’ya eğitim için giden Saidalixo‘ja’nın editörlüğünde yayımlanmıştır. Başlıca yazarlar, Türkistan ve Buhara’dan Almanya’ya eğitim için giden öğrenciler olup, kendilerine koydukları temel amaç ve görevler doğrultusunda dergi faaliyetlerinde şiir ve makaleleriyle yer almışlardır.

“Ko‘mak” sayfalarında toplumsal-siyasal hayat, bilim ve teknik sorunları, edebiyat ve sanat konularına ayrılmış birçok ilgi çekici makale, edebî-ilmî yazılar, şiirler ve mektuplar da yayımlanmıştır. Bunların hepsi özellikle Berlin ve Heidelberg’deki üniversitelerde ve yüksek teknik okullarda öğrenim gören Saidalixo‘ja, A. Şukriy, A. İbrahimov, S. Cabbar gibi öğrencilerin kaleminden çıkmıştır. Onlar makalelerinde Almanya’ya geliş amaçlarını, oradaki bilim, kültür ve teknolojinin dünyanın diğer ülkelerine kıyasla hayret verici derecede gelişmiş olduğunu, Japonya, Çin, Hindistan, Türkiye, İran gibi ülkelere buraya çok sayıda öğrencinin gelme sebepleri ve bu sürecin Türkistan’ın ekonomik ve kültürel geleceği için ibret verici yönleri hakkında yoğun şekilde fikir yürütmüşlerdir. Onlar kendi

düşünce ve duygularını kimi zaman şiir yoluyla, kimi zaman da mektup şeklinde ifade etmişlerdir[1.26.].

Bu dergide toplumsal-siyasal, ilmî-teknik ve kültürel meselelerin ele alınması, öğrencilerin geniş bir dünya görüşüne sahip olduklarını; onların yalnızca edebiyatla değil, aynı zamanda modern bilim ve teknolojiyle de ilgilendiklerini göstermektedir. Almanya'nın gelişmişliği hakkındaki düşünceler, Batı'nın ilerlemesinden örnek alma fikrini ortaya koymuştur. Öğrenciler bu tecrübeyi Türkistan'ın gelişimi için önemli görmüşlerdir. Farklı ülkelerden gelen öğrenciler hakkındaki değerlendirmeler, uluslararası ilmî ortamın önemini fark edildiğini göstermektedir. Bu da onların düşünce dünyasının küresel ölçekte olduğunu ortaya koymaktadır. Düşüncelerin şiir ve mektup şeklinde ifade edilmesi ise derginin yalnızca ilmî değil, aynı zamanda edebî açıdan da zengin olduğunu göstermektedir.

1927–1932 yıllarında Usmanxo‘ja‘nın editörlüğünde İstanbul‘da Türkçe olarak, 1929–1939 yıllarında ise Paris‘te Mustafa Çokayev‘in editörlüğünde yayımlanan “Yosh Turkiston” dergileri de bu tür yayınlardandır.

Her iki dergi sayfalarında, Türkistanlı siyasi muhacirlerle birlikte Almanya ve Türkiye‘de eğitim görüp vatanlarına dönmemiş olan Tohir Çigatoy, Abduvahob O‘ktoy ve diğer bazı vatandaşlarımız da makaleleriyle aktif olarak yer almışlardır. Onların kaleme aldığı yazılarda 20–30‘lu yıllarda Türkistan‘daki, ayrıca sonraki dönemlerdeki Sovyet sömürge politikasının trajik sonuçları, bu politikaya karşı Türkistan halkları tarafından farklı dönemlerde yürütülen siyasi mücadele, ayrıca ana vatanın tarihi, edebiyatı ve diliyle ilgili önemli meseleler düzenli olarak ele alınmıştır[1.32].

Bu iki dergide yayımlanan konu ve meselelerden bahsetmeden önce, elimizde bulunan dergi nüshalarını incelemek gerekir. Özellikle “Ko‘mak” dergisinin ilk sayısında şu ifadeler yer almaktadır: “Süleyman‘a bir karıncanın çekirge ayağını hediye getirmesi gibi, biz de bu küçük dergiyi halkın ayağına sunuyoruz. Diyoruz ki: elimizden gelen şimdilik budur; kusursuz olmasa da bu sizin evlatlarınızın ürünüdür. Kabul edin, hatalarını düzeltin, eksiklerini tamamlayın ve bize yardımcı olun”[2.2].

Burada topluma yönelik bir çağrı söz konusudur.

“Alın, düzeltin, tamamlayın” şeklindeki çağrılar, dergiyi halkın ortak malı olarak görme fikrini ifade etmektedir. Yani bu, yalnızca yazarların değil, tüm milletin

işi olarak değerlendirilir. Ayrıca burada millî birlik ve iş birliği fikri öne çıkarılmakta, yazarlar kendi eksikliklerini kabul ederek başkalarını iş birliğine davet etmektedir.

Berlin Üniversitesi Tarih-Felsefe Fakültesi öğrencisi Ahmad Şukriy, Saidalixo'jadan farklı olarak dergide daha çok edebî-eleştirel makaleleri, sanatkârane mektupları ve yazılarıyla yer almıştır. Bu yazılarda özellikle “Türk edebiyatında idealizm ve realizm” konusuna değinerek, Türk halkları edebiyatında yaratıcı yöntem meselesini ele alır; bu bağlamda Azerbaycanlı trajedi yazarı Hüseyin Cavid'in “Şeyh Sen'an” adlı sahne eseri ile Özbek edibi Fitrat'ın “Hind İhtilalcileri” adlı tragedyasında yer alan olay ve olguları karşılaştırmalı olarak analiz eder. Bu değerlendirmeler sonucunda Hüseyin Cavid'in eserini idealist (göreceli/idea merkezli), Fitrat'ın eserini ise realist (gerçekçi) bir ruhla yazılmış olarak nitelendirir[3].

Bu makale, Ahmad Şukriy'nin edebî-eleştirel faaliyetini ortaya koymaktadır. En önemli yönü onun teorik ve analitik yaklaşımıdır. Birincisi, edebiyata yalnızca bir sanat olarak değil, aynı zamanda ilmî-teorik bir alan olarak yaklaşmıştır. İdealizm ve realizm gibi kavramları kullanması, onun edebî düşünce seviyesinin gelişmiş olduğunu göstermektedir. İkincisi, karşılaştırmalı analiz yöntemini kullanması, farklı milletlerin edebiyatlarını birlikte incelemeye çalıştığını göstermektedir.

Bu, onun düşünce yapısının geniş ve çağdaş olduğuna işaret etmektedir. Üçüncüsü, Fitrat ve Hüseyin Cavid eserlerini karşılaştırması, Türk halkları arasındaki edebî ilişkileri de ortaya koymaktadır. Bu sayede ortak kültürel kökler ve benzerlikler gösterilmektedir.

Görüldüğü üzere, makaleler yalnızca tek bir içerik veya tek bir yönle sınırlı değildir; bunlarda edebiyattan bilimsel gelişmelere ve toplumun eksikliklerine kadar geniş bir yelpaze ele alınmaya çalışılmıştır.

Bir sonraki sayılardaki bilgilerde ise, yurtdışında gençlerin eğitimi meselesine değinilerek şöyle denilmektedir: “Avrupalı bilim insanları ve filozoflar günümüzde Avrupa'nın bir gerileme sürecine girdiğini ifade etmektedir. Onlara göre gelecekte bu boşluğu Asya doldurabilir. Böyle bir dönemde bazı dar görüşlü kişiler, Türkistan ve Tataristan öğrencilerinin Avrupa'ya gidip eğitim almasını yanlış bulmaktadır”[4.16-17].

Bu bilgilerde de Asya ülkelerinin Avrupa'ya öğrenci göndermesi ve bu sürecin önemi üzerinde durulmaktadır. Yazar, Avrupa'da eğitim almayı ilerleme için gerekli

görmekte ve buna karşı çıkan görüşleri eleştirmektedir. Yazar, Sovyet hükümetinin emirleri doğrultusunda pamuk ekim zorunluluğunun getirildiğini belirtir ve “kulaklaştırma” döneminin trajedilerine değinerek şunları ifade eder: "Belirlenen miktarda pamuk ekme zorunluluğu nedeniyle kendi yaşamı için gerekli temel ihtiyaçları bile karşılamaya çalışan birçok Türkistanlı, mal varlığından mahrum bırakılmış, hapse atılmış, sürgüne gönderilmiş ve hatta öldürülmüştür; bunların sayısı binlerce, on binlerce kişiye ulaşmaktadır.

Ayrıca pamuk ekim politikası sonucunda Sibirya'nın buzlu bölgelerinde, Rusya ve Ukrayna'nın çeşitli yerlerinde sürgün hayatı yaşayan on binlerce yoksul Türkistanlı köylünün bulunduğu belirtilmektedir. Yazar, geçmiş yıllarda Sovyet hükümetinin evlere baskınlar yaparak, yalnızca birkaç kilogram pamuk bulunduğu için “pamuğunu teslim etmedi” gerekçesiyle birçok köylüyü cezalandırdığını da vurgular. Türkistan halkından ve köylülerinden, hatta millî ihtiyaçları için gerekli olan eşyalar, eski yorgan ve yatak takımlarına kadar birçok şeyin zorla alındığını göstermektedir"[6.23–28].

Bu makalede Sovyet dönemindeki pamuk politikası sert bir şekilde eleştirilmektedir. Yazar, bu politikanın yerel halkın çıkarlarına aykırı olduğunu ve onları yoksulluğa ile baskıya sürüklediğini vurgular. Pamuk üretim planları nedeniyle birçok kişinin hapse atıldığı, sürgüne gönderildiği ve hatta öldürüldüğü ifade edilmektedir. Genel olarak bu bilgiler, pamuk politikasını ekonomik bir uygulamadan ziyade siyasi ve toplumsal bir baskı aracı olarak göstermektedir.

Dergiyi incelediğimizde, onun on yıllık faaliyet süresince Türkistan'ın millî bağımsızlık mücadelesi fikrine istikrarlı bir şekilde hizmet ettiğini görmekteyiz. Bu süreçte Almanya'da eğitim görüp Özbekistan'a dönmeyerek yurt dışında kalan ve daha sonra “Yosh Turkistan” dergisinde sorumlu çalışan ve yazar olarak yer alan Tohir Çigatoy, Abduvahob O'ktoy ve diğerlerinin faaliyetleri özellikle önemli olmuştur.

Bu kaynaklara göre Almanya'da ve diğer Avrupa ülkelerinde eğitim gören Türkistan ve Buhara gençleri, bilgilerini yalnızca eğitim amacıyla değil, aynı zamanda millî çıkarlar için de kullanmışlardır. “Ko'mak”, “Yosh Turkistan” gibi dergiler çıkararak bilim, edebiyat, siyaset ve toplum meselelerini ele almışlardır. Bu yayınlar aracılığıyla Türkistan'ın tarihini ve kültürünü korumaya, halkı aydınlanmaya davet etmeye çalışmışlardır.

Ayrıca Sovyet dönemindeki politikaları, özellikle pamuk siyaseti ve zorunlu sistemleri eleştirerek bu uygulamaların halkı yoksulluğa ve baskıya sürüklediğini yazmışlardır. Onlara göre Avrupa’da eğitim görmek, Asya ve Türkistan’ın gelişimi için bir tecrübe kazanma yoluydu. Bununla birlikte millî bağımsızlık fikrini savunarak halkı uyanışa, bilgiye ve haklarını bilmeye çağırılmışlardır.

Sonuç olarak bu dergi ve makaleler, Türkistan aydınlarının temel amacının halkı aydınlatmak, millî kimliği korumak ve sömürgeci politikalara karşı fikrî mücadele yürütmek olduğunu göstermektedir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Turdiyev Sh. “Ular germaniyada o’qigan edilar” Toshkent-2006.
2. “Ko’mak” (Berlin), 1923-yil, 1-son, ziyouz.com kutubxonasi
3. «Hind ixtilolchilari» asari ham ilk bor 1923-yilda Berlinda bosilib, faqat Turkistonda emas, balki Hindiston va Turkiyaga ham tarqatilgan edi.”ziyouz.com kutubxonasi
4. Soshilixo‘ja. Osiyoning oq o‘g‘li — «Ko‘mak», 1923-yil, 1-son.ziyouz.com
5. «Yosh Turkiston», 1929-yil, 1-son (dekabr),
6. Temurvali (Tohir Chig‘atoy). “Kengayib borayotgan imperializm va sanoat”, «Yosh Turkiston» jurnali, 1932-yil, 1-son